

Aida Bagirova

<https://orcid.org/0000-0003-4458-6974>

Associate Professor, Faculty of History of Asian and African Countries, Baku State University, Azerbaijan, aida_bagirova@yahoo.com

Atf Künyesi | Citation Info

Bagirova, A. (2023). Baas Partisi Döneminde Irak-Suriye İlişkilerinin Özellikleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (5), 1878-1892.

Baas Partisi Döneminde Irak-Suriye İlişkilerinin Özellikleri

Öz

Irak ve Suriyenin bağımsızlığını kazanmasından sonra kurulduğu ikili ilişkiler Baas Partisi'nin Suriye ve Irak'taki iktidarı döneminde yeni aşamaya geçmiştir. Her iki iktidar aynı ideolojik temele dayansa da, Baas'ın temel ilkelerini uygulamak bir yana, tam tersi karşılıklı ilişkiler karmaşıklığıyla dikkat çekmekte, ana çizgisini gerginlik ve bitmeyen rekabet oluşturmaktaydı. Irak ve Suriye'ni bir birine yaklaştırabilecek etkenler arasında parti-ortak ideoloji olabilirdi. Lakin 1966 yılında Baas Partisi'nde yaşanan kriz ve parçalanma, rekabeti daha da artırdı. İdeolojik çatışmalar, Arap dünyasında liderlik ve nüfuz mücadelesi, uluslararası, bölgesel ve devlet çıkarlarının karmaşık sistemi içinde çatışarak, aralarında uzun süreli gerginlik kaynağına dönüştü. Zamanla siyasi hırs, karşılıklı güvensizlik, lider düzeyinde şahsi düşmanlık vs., gibi durumlar, ilişkileri olumsuz yönten etkileyen etkenler listesine dahil oldu. Bu durum, Irak'ta Saddam Hüseyin'in iktidara gelmesinden sonra daha açık bir şekilde gözlemlenmeye başladı. İran-İrak savaşında Suriye'nin İran'ı desteklemesi ve Küveyt kirizi sırasında uluslararası koalisyonda yer alması, ülkeler arasındaki çatışmaları daha da derinleştirerek düşmanlık düzeyine yükseltti. Uygulanan uluslararası yaptırımlar sonucunda Irak'ın askeri ve ekonomik potansiyelinin zayıflaması, ilk olarak güç dengesini Suriye'nin lehine değiştirdi. 2003 yılı Irak'ta Baas rejiminin düşmesi ile Irak-Suriye ilişkileri yeni bir aşamaya geçse de, iki ülkeye özgü çatışmalar mevcutluğunu sürdürmekteydi. Savaştan sonra Irak'ta yaşanan olumsuz süreçler fonunda Suriye bu ülkedeki olaylara müdahale etme fırsatı elde etti.

Anahtar Kelimeler: *İrak, Suriye, Baas Partisi, Baas dönemi, ikili ilişkiler*

Iraq-Syria during the Ba'ath Party Period Characteristics of Relationships

Abstract

The bilateral relations established after the independence of Iraq and Syria entered a new phase during the Baath Party's rule in Syria and Iraq. Although both governments were based on the same ideological foundation, far from implementing the basic principles of the Ba'ath Party, on the contrary, their mutual relations were characterised by complexity, tension and endless rivalry. Among the factors that could have brought Iraq and Syria closer to each other could have been the party and common ideology. However, the crisis and disintegration of the Ba'ath Party in 1966 further fuelled the rivalry. Ideological conflicts, the struggle for leadership and influence in the Arab world, and the complex system of international, regional and state interests clashed and became a source of long-lasting tension between them. Over time, political ambition, mutual distrust, personal enmity at the leadership level, etc., added to the list of factors that negatively affected relations. This situation became more evident after Saddam Hussein came to power in Iraq. Syria's support for Iran during the Iran-Iraq war and its participation in the international coalition during the Kuwait crisis further deepened the conflicts between the countries and raised them to the level of hostility. The weakening of Iraq's military and economic potential as a result of the international sanctions initially shifted the balance of power in Syria's favour. In 2003, with the fall of the Baathist regime in Iraq, Iraq-Syria relations entered a new phase, but conflicts specific to the two countries continued to exist. Against the backdrop of the negative processes in Iraq after the war, Syria had the opportunity to intervene in the events in this country.

Keywords: *Iraq, Syria, Ba'ath party, Ba'ath era, bilateral relations.*

Giriş

Tam teşekküllü ve kapsamlı Irak-Suriye ilişkileri, iki ülkenin siyasi bağımsızlık kazanmasıyla başladı. Ancak Irak ve Suriye'de Baas Partisi'nin iktidarda olduğu dönemde ikili ilişkilerin analizine geçmeden önce, bu ülkelerdeki genel siyasi süreç üzerinde kısaca durmak gerekiyor.

Bildiği üzere, Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilginin ardından Osmanlı İmparatorluğu çöktü ve topraklarının çoğu işgal edildi. 1920'de, merkezi Şam'da olan Suriye Arap Krallığı kuruldu; ve Faysal el-Haşimi kral oldu. Ancak Suriye'nin bağımsızlığı uzun sürmedi – birkaç ay sonra Fransız ordusu Suriye'yi işgal etti ve Temmuz 1920'de Meisalun Geçidi Savaşı'nda Suriye birliklerini yendi (Husri, 1966). 1922'de Milletler Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının İngiltere ve Fransa tarafından işgalini yasallaştırmaya karar verdi. (Fomin, 2010). Fransa, 1922'de Milletler Cemiyeti'nden Suriye toprakları üzerinde Manda alır, 1926'da bu topraklar Lübnan ve Suriye'ye bölünür.

1936'da Suriye ile Fransa arasında Suriye'nin bağımsızlığını sağlayan bir anlaşma imzalanmasına rağmen, 1939'da Fransa bunu onaylamayı reddetti. 1940'ta Fransa'nın Almanya

tarafından işgal edilmesinden sonra Suriye, Vichy rejiminin kontrolüne girdi. Haziran-Temmuz 1941'de İngiliz birliklerinin desteğiyle General Charles de Gaulle liderliğindeki Özgür Fransa birlikleri Suriye'yi işgal etti (Said, 1964). 27 Eylül 1941'de Fransa, Suriye'ye resmi bağımsızlık verdi, lakin birliklerini savaşın sonuna kadar topraklarında bıraktı. Nisan 1946'da Fransız birlikleri Suriye'den tahliye edildi.

1946'da Manda rejiminin kaldırılmasından sonra Suriye, çarpıcı bir göstergesi sık sık askeri darbeler olan kalıcı bir iç siyasi istikrarsızlık dönemine girdi. Bu askeri darbe serisinin ilki Mart 1949'da Hüsnü Zaim liderliğinde oldu. Onun Ağustos 1949'da suikaste uğramasının ardından iktidar, Irak ile ittifakı savunan Albay Sami Hinnavi'ye geçti. Irak ile siyasi bir ittifak fikri, lideri Edip Çiçekli olan ordu arasında hoşnutsuzluğa neden oldu. Hinawi Aralık 1950'de görevden alındıktan sonra iktidara gelen Çiçekli 1953'te Cumhurbaşkanı oldu. Şubat 1954'te Suriye'de Haşim el-Atasi liderliğindeki bir sivil-asker koalisyonu iktidara geldi, parlamentodaki sandalyelerin çoğunu kazanan Baas partisi ülkede radikal reformlar yapılmasını ısrarla talep etti (Al-Ahزاب as-siyasiyya fi Suriya, 1956). 22 Şubat 1958'de pan-Arap hareketinin popülaritesinin ardından, Suriye ve Mısır tek bir devlette - merkezi Kahire'de olan Birleşik Arap Cumhuriyeti'nde birleşti. Mısır lideri Cemal Abdül Nasır yeni devletin başkanı oldu, ancak Suriyeliler de birçok önemli görevde bulundular. Ancak buna rağmen Suriye'de birleşmeden duyulan memnuniyetsizlik giderek arttı. Suriyeliler, tüm liderlik pozisyonlarının Mısırlılar tarafından alındığına ve dezavantajlı bir konumda olduklarına inanıyorlardı. Hoşnutsuzluk kısa sürede açık isyana dönüştü: 28 Eylül 1961'de bir grup subayın önderliğinde Şam'da bir darbe gerçekleşti; Mamun Kuzbari başkanlığında bir ulusal hükümet kuruldu (Muhammad, 1963). Mart 1963'te Suriye'de tekrar bir askeri darbe gerçekleşti ve bunun sonucunda Baas partisi iktidara geldi. Ülkenin başında Emin el-Hafız bulunuyordu. 23 Şubat 1966'da Suriye, 4 yılda beşinci darbeye – bu kez Salah Cedid ve Hafız Esad önderliğinde, sarsıldı. Emin el-Hafız devrilmesine rağmen Baas Partisi iktidarda kaldı.

Irak'a gelince, 1921'de kısa bir İngiliz işgalinden sonra, Irak Krallığı'nın Haşimi hanedanı (1921-1958) tarafından yönetildiği ilan edildi. Milletler Cemiyeti'nin tarafından Mezopotamya toprakları için Büyük Britanya'ya verilen Manda 1932'ye kadar yürürlükteydi. 1932'de Irak'ın resmi bağımsızlığı ilan edildi, ancak gerçek güç büyük ölçüde İngiltere'de kaldı, petrol sahaları British petroleum konsorsiyumunun imtiyazındaydı (Hilli, 1965). 1948'de İngiliz Hükümeti, Irak'a, Büyük Britanya'ya askeri bir tehdit durumunda ülkeyi işgal etme hakkı veren Portsmouth Antlaşması'nı dayattı. İngiliz yanlısı bir yol izleyen Irak, krallığın varlığı sırasında iki kez

yardımları ve etkisi ile oluşturulan bölgesel askeri-politik ittifaklara girdi: 1937'de – 1948'e kadar resmen var olan Saadabad Paktı ve 1955'te Bağdat Paktı.

1958'de, Ürdün Haşimi Krallığı ile birlikte, BAC'a karşı ağırlık olarak kabul edilen birleşik Arap Federasyonu kuruldu. Ancak bu birlik uzun sürmedi – 14 Temmuz 1958'de Albay Abdülkerim Kasım liderliğindeki bir gurup subayın darbesi sonucu Irak'taki monarşi tasfiye edildi ve ülke cumhuriyet ilan edildi (Az-Zubeydi, 1979). 1961'de Irak, Bağdat Paktı'ndan çekildi ve ülkedeki İngiliz askeri üsleri tasfiye edildi. Ancak 8 Şubat 1963'te Kasım rejimi bir darbe sonucu devrildi ve Baas partisi iktidara geldi. Lakin Baas yönetimi kısa ömürlü oldu – 18 Kasım 1963'te iktidar Abdülsalam Arif başkanlığındaki askeri cuntaya geçti. Sonunda, 17 Temmuz 1968'de başka bir darbe sonucunda Baas partisi ülkede tekrar iktidara geldi ve General Ahmed Hasan el-Bekr Cumhurbaşkanı oldu.

1. Irak ve Suriye: Rekabet ve İşbirliği

Irak ile Suriye arasında ilişkiler, iki ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra kurulmuştur. Çağdaş Arap dünyasının önçü siyasi kurumlarından olan Baas Partisi'nin (Arap Sosyalist Diriliş Partisi veya Baas. Baas Arapça “diriliş” anlamına geliyor. A.B.) Suriye (1963 yılından) ve Irak'taki (1963, 1968-2003). iktidarı döneminde ikili ilişkiler yeni aşamaya girilmiştir. İkili ilişkilerin analizine başlamadan önce, 70'lerin başında Suriye ve Irak'ta Ulusal İlerici Cephe çerçevesinde Komünist Parti ile işbirliği yaptığı dönem dışında, Baas Partisi'nin ülkelerinin sosyo-ekonomik ve politik gelişimini, iç ve dış politikalarını belirlediğini belirtmek isterim. Dolayısıyla ikili ilişkilerde yaşanan tüm olaylarda Baas Partisi'nin politikası yönlendirici ve belirleyici olmuştur.

Baas Partisi, ideolojik altyapı gereğince, Arap milliyetçiliğinin koyu savunucusu bir parti olarak ortaya çıkmıştır. Partinin kuruluş kongresinde (1947) ilk bildirisinde Baas kendini milliyetçi parti ilan etmiş ve partisinin baş sloganı olan “birlik, hürriyet, sosyalizm'in sadece Arap milliyetçiliği zemininde gerçekleşebileceğini vurgulamıştır (Nidal al-baas fi sabil al-vahda va-l-huriyya va-l-iştirakiyya, 1963-1973). Her iki iktidar aynı ideolojik temele dayansa da, bunlar Baas'ın temel ilkelerini uygulamak bir yana, tam tersi ana çizgisini gerginlik ve bitmeyen rekabet oluşturan karşılıklı ilişkiler karmaşasına girmişlerdi. İki ülke arasındaki çekişmelerin bir kısmı önceki dönemlerden kalsa da, Baas döneminde bunlar daha açık bir biçimde kendisini göstermekteydi.

İdeolojik çatışmalar, Arap dünyasındaki liderlik ve nüfuz mücadelesi uluslar arası, bölgesel ve milli devlet çıkarlarının karmaşık sistemi içinde uzun süreli gerginlik kaynağına dönüştü. Zamanla siyasi hırs, karşılıklı güvensizlik, lider düzeyinde şahsi düşmanlık vb.

durumlar, ikili ilişkileri olumsuz yönde etkileyen etkenler listesine dahil oldu (Abu Jaber, 1966). Suriye ile Irak arasındaki çatışmalar, bölgenin köklü sorunlarının çözümünü engellemekte, ortak Arap cephesini parçalamakta ve zayıflatmaktaydı. Lakin yapılan analizler bize, iki ülkenin politik çizgisinde ve bölgenin, özellikle de Arap dünyasının sorunlarının çözümüyle ilgili genel yaklaşımlarında yakınlık ve benzerliğin olduğunu söyleme hakkını vermektedir.

Irak ve Suriye'yi bir birine yaklaştırabilecek etkenler arasında parti ve ortak ideoloji olabilir. Fakat bu alandaki düşünce farklılıkları, iki ülke arasındaki gerginliğin temel nedenlerinden biri olmuştu. 1966 yılında parti içi mücadele sürerken, Baas'ın liderliğinde yaşanmış parçalanma sonucunda kurucuları ve liderleri başkanlıktan uzaklaştırıldı, liderlik ise partideki Suriye yanlısı üyelerin eline geçti. Irak Baas'ı ulusal liderlikteki değişikliklere karşı oldukça olumsuz bir duruş sergiledi. Parti liderliği, yeni liderliğin eylemlerini yasa dışı, anti-ulusal ve bölücü olarak değerlendirdi. Bu eylemleri parti içinde son derece tehlikeli ve zor bir durum yaratan gerici bir adım olarak da değerlendirdiler. Iraklı Baasçılara göre, "Suriye'deki parti bu dönemden itibaren sahte ideolojik, örgütsel ve siyasi ilkelerle silahlanmış güçler tarafından yönetiliyordu". (Al-mektab as-sakafi al-kaumi. Lamhat min nıdal al-baas, 1976). Baas'ın Irak kolunun, partinin yeni yönetiminin kararlarını icra etmekten imtina etmesiyle fiili parçalanma gerçekleşti ve siyasi arenada milli ve mahalli lider kadrosu, programı, amacı, stratejisi ve taktiği olan iki bağımsız Baas partisi faaliyette bulunmaya başladı (The Political Report adapted by the 8-th Regional Congress of the Arab Ba'th Socialist Party, 1974). Baas'ın kurucusu ve Genel Sekreteri Mişel Eflak'ın liderlik ettiği eski milli yönetimin Bağdat'a yerleşmesi, Suriye Baas'çılarıyla parti ideolojisi alanında yapılan mücadelede Irak Baas'çılarına ek üstünlük kazandırdı (Khadduri, 1978). Böylece, Irak ve Suriye yönetimlerinin gerek iç politikada gerekse de bölgesel ve uluslararası arenada sadece kendi çıkarlarına uygun politikalar izlemesi Baas Partisi'nin her iki ülkede yönetimde bulunmasını tarafların yakınlaşması ve anlaşması için bir fırsata dönüştüremedi. Zaman zaman bu iki parti arasındaki siyasi ve ideolojik çatışmalar iki komşu devletin düzenini bozacak düzeye yükseliyordu.

Irak-Suriye ilişkilerinin olumsuz yönlerinden biri de bölgesel sorunların çözümüne dair fikir ayrılığı, karşıt görüşlerde bulunmaları, teklif edilen taktiğin ve metotların farklı olması idi. Şunu da kaydedelim ki, Irak'lı liderler Arap dünyasının şu veya bu gibi sorunlarıyla ilgili tutumlarını "tek doğru" olarak görüyor ve diğer tutum ve yaklaşımları keskin bir şekilde eleştiriyorlardı (Huseyn, 1981). Bu radikal ve tavizsiz siyasi çizgi zaman zaman Irak'ın aleyhine işliyor ve bölgede yalnız kalmasına sebep oluyordu. Tabii, Arap dünyasının kritik

dönemlerinde Suriye ile Irak'ın, aralarındaki çatışmaları bir tarafa bırakarak işbirliği yapmaya çalışdıklarını da söylemek lazım. Örneğin Irak, “Savaşa Katılan Arap Ülkelerini Destekleme Fonu”nun oluşturulmasında aktif rol almış ve bu Fona önemli miktarda mali kaynak (100 milyon dolar) tahsis etmiştir (Ar-raïis yatahaddas li-mandub vikala aş-şark al-ausat, 1975).

Bu siyasi çizgi Arap dayanışmasından kaynaklansa da, araya iki ülke yönetimi Baas'ın temel düşüncesinden, politik ilkelerinden ve amaçlarından imtina etmekten de çekinmiyorlardı. Buraya ayrıca, ilk yıllarında Suriye ve Irak'taki karmaşık iç siyasi durumu, Baas iktidarının sosyal desteğinin henüz zayıf olmasını ve 1967 yenilgisinden sonra Arap dünyasını sarmış ideolojik ve siyasi krizi de eklemek mümkündür (Farah, 1973). XX. yüzyılın 70'li yıllarında Irak-Suriye ilişkilerinin temel yönlerinden biri de Filistin sorununun çözümüyle ilgiliydi. Şöyle ki, Bağdat, İsrail ile savaş durumunda olan Arap devletleriyle sıkı işbirliği ve ordusunun “Filistin topraklarının kurtarılması” davasına katılması için çalışıyordu. Bu amaçla Mısır, Ürdün, Suriye ve Irak'ın katılımıyla ortak komutanlığın kurulması düşüncesini ortaya attı (Al-mutamar as-suhufi li-seyyid ar-raïis, 1969). 1969 yılının ilkbaharında Suriye, Irak ve Ürdün'lü askerlerden oluşan “Doğu Komutanlığı” kurulsada, Suriye-Irak çekişmesi nedeniyle askeri işbirliği uzun sürmedi (Revolutionary Iraq, 1974). 1970 yılının Kasım ayında Hafız Esed “Düzeltilme Hareketi” (Hareketu-t-Tashih) ile yönetime geldi ve ülkenin dış politikasının birtakım ilkelerinin tashih edilmesi gerektiğini beyan etti. Bu, ilk olarak Filistin sorununun hızlı ve çok yönlü çözümü yönünde sosyo-politik yapısına bakmaksızın tüm Arap devletleriyle sıkı işbirliği kurulmasını içeriyordu (Al-Harakat at-tashihiya min al-mu'tamar al-kaumi fi aşar al-istisnai ila-l-kaumi as-salis aşara, 1976). Bununla birlikte Suriye yönetimi Irak'ın radikal siyasi çizgisine mesafeli durmaya ve Arap Devletleri Federasyonu (ADF) çerçevesinde Mısır ile askeri ve siyasi birliğin güçlendirilmesine çalışmaktaydı (Ahundova ve Bagirova, 2000). Irak tarafından işbirliği yönünde daha bir çaba 1972 yılının ilk baharında gösterildi. Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan el-Bekir, Suriye ve Mısır liderlerine birleşme konusunda çağrıda bulundu. Birliğin ayrıntılarını netleştirmek ve mekanizmasını oluşturmak amacıyla Devrim Komutanlığı Şurası Başkan Yardımcısı Saddam Hüseyin başkanlığında Şam'a özel bir temsilci heyeti gönderildi. Fakat görüşmeler sırasında keskin fikir ayrılıkları ortaya çıktı. Irak'ın ortaya attığı “Birlik” modelinin Suriye'nin “Federasyon” projesinden farklı olduğu anlaşıldı. Suriye, Irak'a kurumun tüm ilkelerini kabul etmesi şartıyla ADF'ye katılma teklifinde bulundu ve Irak ile Suriye Baas'ının ortak partide birleşmesi meselesini ortaya attı (Vasiqa sadıra an hizb al-baas li-l-qiyada al-amm haula al-mouqifi min al-baas al-İraki, 1973). Bu fiili olarak Suriye'nin liderliğini tanıması anlamına gelmekteydi. Irak ise bu aşamada Birliğe veya ADF'ye katılmayı

değil, yalnız savaşa katılan Arap devletlerinin askeri çabalarının birleştirilmesine çalışıldığını dile getirdi (Respublika İrak v sisteme mejdunarodix otnoşeny, 2002). Irak-Suriye görüşmelerinin sonuçsuz kalması Cemal Ebdül Nasır'ın ölümünden sonra Arap dünyasında liderlik uğrunda mücadelenin keskin ve açık hal almasıyla bağlantılı idi.

Bu dönemde siyasi rekabetle birlikte iki ülke arasında diğer sorunlar da mevcuttu. Özellikle petrol sorunu ve Fırat suyunun kullanımı dikkat çekmekteydi. 1972 yılının yazında Irak Petrol Şirketi'nin millileştirilmesi sırasında Irak petrolünün nakli konusu gündeme geldi. Bu dönemde Irak petrolü dünya pazarlarına yalnız Kerkük-Banyas hattı vasıtasıyla Suriye topraklarından geçerek Akdeniz üzerinden ulaştırılmaktaydı. Suriye Irak'ın bu stratejik adımını desteklediğini ve topraklarında Irak Petrol Şirketi'ne mahsus tüm malvarlıklarının millileştirilmesine karar verse de, sonraki aşamada petrolün nakliyle bağlı ödemeler, tarifeler, gümrük vergilerinin yeniden gözden geçirilmesi gündeme geldi. Bu, Irak'a karşı açık ekonomik baskıydı ve Şam bu yolla Bağdat'tan bir takım siyasi tavizler koparmaya çalışıyordu. Konuyla ilgili yapılan görüşmeler sonuçsuz kaldı. 1973 yılının Ocak ayında ise Suriye Parlamentosu Irak petrolünün kendi topraklarından nakil ücretini iki katına çıkardı (Orhan, 2000). Bu durumda Irak Türkiye'ye başvurdu ve önce Irak petrolünün Türkiye üzerinden Akdeniz'e nakli, 1973 yılının Mayıs ayında ise Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın yapımı konusunda protokol imzalandı (Al-Cumhuriyya al-İrakiya. Vizarat at-tahtit. İhsaat at-ticara al-hariciya, 1975). Böylece Irak petrolünün ihracının Suriye'nin politik kararlarından asılılığı önemli ölçüde azaldı. Irak, 1976 yılının Nisan ayında petrolünün Banyas limanına naklini tam olarak durdurdu. Buna cevap olarak Suriye sınırlarını kapattı ve Irakla olan bütün ticari ve ekonomik ilişkilerini askıya aldı.

Fırat suyunun kullanımı meselesine gelince, bu, nehirde su seviyesi ve miktarı, yaz taşmaları, kuraklık vs. gibi birçok etkenlerle bağlantılıydı ve bu yüzden de her üç ülke – Türkiye, Suriye ve Irak için kotalar belirlendi. Lakin Keban ve Fırat Barajlarının yapımından sonra kotalar değişikliğe maruz kaldı. 1975 yılının ilkbaharında Suriye ile Irak arasında suyun nakli konusunda sorun yaşandı (Şen, 2001). Karşılıklı suçlamalar kısa sürede tartışmaya dönüştü ve taraflar sınıra ordu birlikleri yerleştirdi. Arkasından diplomatik ilişkiler kesildi. Taraflar arasında benzer bir kriz de Lübnan olayları sırasında (1976 yılının ilkbaharı) yaşandı. Irak Suriye'yi Lübnan'ın iç işlerine karışmakla suçladı. Lübnan'a gönderilmek üzere gönüllü birlikler kurulmaya başlandı ve sınırlarda düzenli ordu birlikleri yerleştirildi (As-Saka, 1978). Irak-Suriye ilişkilerinin yumuşama süreci, Mısır-İsrail anlaşmasının imzalanması fonunda yaşandı. 1978 yılının Eylül ayında Bağdat'ta yürütülen görüşmeler karşılıklı siyasi, ekonomik,

askeri vs. alanları düzenleyen kurumun oluşturulması ve Ortak Hareket Belgesi'nin imzalanmasıyla sonuçlandı. Aynı şekilde iki ülkenin ortak devlette birleşmesi konusunda ilkin anlaşmaya varıldı. 1979 yılının Haziran ayında ise taraflar birlik konusunda Siyasi Beyanname imzaladı (Bagirova, 2003). Lakin Irak-Suriye yakınlaşması yine uzun sürmedi. Saddam Hüseyin'in Irak'ta iktidara gelmesinden, devlet ve Baas yönetiminde bulunan birtakım ünlü kişilerin "Suriye rejiminin ajanları" ve "suikastçiler" suçlamasıyla idam edilmesinden sonra iki ülke arasındaki çatışma açık bir hal aldı. Irak'ın yeni lideri ve yakın çevresinin Suriye'yi, "ülkenin iç işlerine karışmakla" ve "yönetimi ele geçirmek isteyen düşman unsurları desteklemekle" suçlamasının ardından bu ülke aleyhine kampanya genişledi (Kienle, 1990). ve 1979 yılının Temmuz ayında diplomatik ilişkiler bir kez daha kesildi.

2.İran-İrak Savaşı ve Küveyt Krizi Döneminde İkili İlişkiler

İran-İrak Savaşı (1980-1988) Irak-Suriye çatışmasına yeni nüanslar ekledi. Suriye'nin İran'ı desteklemesinin birtakım objektif ve subjektif nedenleri vardı. Bu durumu iki "baasizm merkezi"nin uzun süreli rekabeti ve çatışmasının yanı sıra, siyasi, ekonomik ve dini etkenlerle de açıklamak mümkündür (Mufti, 1996). Bilindiği gibi Suriye'nin parti ve devlet eliti genel olarak Alevilerden oluşmaktaydı ve politikasındaki "Şii sempatisi" de bundan kaynaklanmaktaydı. Ekonomik etkene geldikte ise savaşta Suriye'nin desteğini alan İran, 1982 yılının Mart ayında bu ülkeyle 10 yıl süreyle ekonomik alanın çeşitli yönlerini kapsayan anlaşma imzaladı. Bu anlaşma petrol alanını da kapsamaktaydı. İran Suriye'ye petrolünü indirilmi şartlarla - 10 bin varili pazar fiyatına, 100 bin varili ise OPEK fiyatlarından daha ucuz - satmayı kabul etti. İran aynı şekilde Suriye'ye yılda 1 milyar dolar civarında yardım yapmaktaydı (Arı, 1996). Anlaşma imzalandıktan sonra Suriye hükümeti Irak'la sınırlarının ve Kerkük-Banyas Petrol Boru Hattı'nın kapatılmasına karar verdi. Arkasından da diplomatik ilişkileri kesti. Irak bu kararı "sırtlarına vurulmuş hançer" olarak değerlendirdi (The Political Report of the 9-th Congress of the Arab Ba'th Party in Iraq, 1983). Gerçekten de savaş sırasında alınmış bu karar ülkenin petrol sanayiine, maliye sektörüne, döviz kaynaklarına önemli ölçüde zarar verdi, halkın gıda ve diğer hayati malzemelerle temini meselesinde sorunlar yaşattı. Böylece İran-İrak savaşı iki ülke arasındaki mevcut çatışmaları derinleştirmekle kalmadı, yenilerinin de eklenmesine yol açtı.

Kuveyt Krizi (1990-1991) sırasında Suriye, Irak'ın saldırganlığını açık bir şekilde kınadı ve Çokuluslu Koalisyon'a katılarak Körfez bölgesine 17 binlik askeri birlik gönderdi. Suriye tarafı Irak'a yaptırımların uygulanması işinde de aktif rol aldı. Böylece Irak'ın hem bölgede, hem de uluslar arası alanda siyasi tecridine yardım etmiş oldu. Kuveyt Krizi sırasında askeri

yardıma göre Suudi Arabistan ve Kuveyt, Suriye'ye 2 milyar dolar "mali yardım"da bulundu (Al-Murhic, 1997). Aynı şekilde Irak'ın askeri gücünün aşırı derecede artması Suriye'yi rahatsız etmeye bilmezdi. Bu nedenle Irak'ın önünün kesilmesi hayati öneme haiz bir soruna dönüştü.

Bu dönemde Suriye'nin dış politikasındaki değişiklikler aynı şekilde küresel ölçekte yeni güç dengesinin etkisi altında yaşanmıştı. Çift kutuplu dünya düzeninin çökmesi fonunda Suriye yönetimi azami siyasi ve ekonomik çıkar elde etmekle, bölgenin güç dengesinde lider konuma sahip olmaya çalışmaktaydı (Gulliam, 1999). Ülkenin iç problemleri ve ekonomik sorunlar, dış borçların giderek artması zemininde hükümet ekonomiye büyük yabancı ve yerli yatırımların çekilmesi, serbest ekonomik bölgelerin kurulması vs. öngören "yeni ekonomik modele"geçtiğini bildirdi (Ahmedov, 2005). Uygulanan uluslararası yaptırımlar sonucunda Irak'ın askeri ve ekonomik potansiyelinin zayıflaması, ilk olarak güç dengesini Suriye'nin lehine değiştirdi. Irak'ın böyle bir durumda kalması Suriye'nin stratejik çıkarlarına uygun olsa da, bölgedeki süreçler Irak'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının korunmasını gerektiriyordu. Irak'ın parçalanması veya federal devlete dönüşme çabaları, bu amaçla Kürt kartının kullanılması, Şam tarafından olumlu karşılanmamaktaydı. Çünkü bu durum, bölgede merkezden kaçma süreçlerini ve ayrılıkçılığı güçlendirebilirdi.

3.İrak ve Suriye 90'lı Yıllarda: Normalleşme Çabaları

XX. yüzyılın 90'lı yıllarında bölgede yaşanan karmaşık durum ve her iki ülkeyi sarmış ekonomik sıkıntılar, iki ülke ilişkilerinin tedricen normalleşmesine ivme kazandı. İlk olarak 1997 yılının başlarında ticaret alanında ortak bir kurum oluşturuldu. Peşinden çeşitli düzeyde temsilci gruplarının görüşmeleri sürekli hale geldi. 1997 yılının Haziran ayında 17 yıldır kapalı olan sınırlar açıldı (Arhipov, 2004). Bu dönemde karşılıklı işbirliğinin en önemli yönü petrol alanı olarak kalmaktaydı. 1998 yılının Temmuz ayında iki ülkenin petrol bakanları Kerkük-Banyas Petrol Boru Hattı'nın tekrar devreye sokulması, yeni petrol boru hattının ve Banyas'ta petrol üretim fabrikasının yapılması konusunda anlaşma imzaladılar (Ahmedov, 2002). Bu arada iki ülke arasında siyasi ilişkilerin geliştirilmesine de başlanmıştı. 1997 yılının sonlarında Saddam Hüseyin'in yakın adamı Başbakan Yardımcısı Tarık Aziz'in Şam'a seyahati ve ülke liderleri ile görüşmeleri bu kabildendi. Söz konusu dönemde Suriye Dışişleri Bakanı Faruk el-Şara Suudi kralı Faht'la görüşmesinde ilk defa olarak "Irak'ın yeniden Arap saflarına geri dönmesi" düşüncesini seslendirmesi dikkat çekmekteydi (Bagirova, 2003). Hafız Esed'in oğlu Beşar'ın yönetime gelmesinden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler yeni boyut kazandı. Beşar, eskiden kalma siyasi hırs yükü ve küskünlükten kısmen bağımsızdı ve Irak'ın genç siyasi eliti

ile şahsi temasları mevcuttu. 2000 ve 2001 yıllarında sırasıyla Şam ve Bağdat'ta, Irak ve Suriye'nin çıkarlarını temsil eden kurumlar çalışmaya başladı. 2000 yılının Kasım ayında Suriye hükümeti ekonomik zorunluluktan hareketle Kerkük-Banyas boru hattının açılmasına karar verdi. Suriye, Irak petrolünü 10-15 dolar/varil olarak (bu, pazar fiyatlarından önemli ölçüde ucuzdu), imal ettikten sonra kendi petrolü ile birlikte OPEK'in belirlediği fiyatlarla dünya pazarında satmaktaydı (Iraq exports oil to Syria, 2000). Bağdat, bu operasyonlar vasıtasıyla önemli kazançlar elde etmekte, aynı zamanda ülkeye uygulanan ambargo rejimini zayıflatmaktaydı. Geniş anlamda ise ekonomik ilişkilerin gelişmesi iki ülke arasında siyasi havayı olumlu yönde etkilemekteydi. 2001 yılının yazında Suriye Başbakanı M. Miro, son 20 yılda ilk defa Bağdat'a resmi seferde bulundu. Sefer çerçevesinde birtakım önemli ticari anlaşmalar imzalandı ve ekonomik işbirliğine dair ortak komisyonların çalışması tam olarak yeniden sağlandı (Bagirova, 2003). Bununla birlikte resmi Bağdat, defalarca ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle birlikte diploma ilişkilerin de tam olarak kurulmasından yana olduğunu beyan etti. Fakat Suriye yönetimi ekonomik işbirliğine üstünlük vermekteydi. Çünkü Irak'la siyasi ilişkilerin normalleşmesi, ülkenin bölgede ve uluslar arası arenada dışlanma riskini artırabilirdi.

XXI. yüzyılın başlarında Irak çevresinde siyasi gerginliğin yeniden arttığı bir ortamda Suriye Irak sorununun barışçıl yollarla çözümünden yana hareket etmekteydi. BM Güvenlik Kurulu'nda Suriyeli temsilci A. Bahbe 1441 sayılı karar lehine oy kullansa da, Şam Irak'a karşı zor uygulanmasını kabul etmiyordu. Şarm el-Şeyh'te Arap Devlet Başkanlarının savaştan önce son toplantısında (Mart 2003) Beşar Esed, Irak'a karşı topraklarını kullandıran her bir Arap devletini saldırgan ilan eden bir kararın alınmasını teklif etmişti (Al-Bayan al-hitami li gımma Şarm aş-Şeyh, 2003).

4. Irak'ta Baas Rejiminin Düşüşü ve Suriye'deki Durum

2003 yılı savaşı ve Saddam Hüseyin rejiminin düşmesi, Suriye siyasi elitini ciddi şekilde rahatsız etti. ABD'nin artan baskıları resmi Şam'ı zor seçimle karşı karşıya bıraktı. Beşar Esed, bir taraftan babası Hafız Esed'in geleneksel siyasi çizgisini ve kendisinden aldığı siyasi "mirası" sürdürmeli, diğer taraftan ise Irak'ın Baas rejiminin acı tecrübesini dikkate almalı ve ABD ile çatışmayı son hadde ulaştırmamalıydı (Mirskiy, 2008). Irak'ta askeri operasyonlar tamamlandıktan hemen sonra ABD Başkanı G. Buş Suriye'yi tehdit ederek şöyle demişti: *"Bu ülkenin yönetimi ABD ve müttefikleriyle işbirliğine gitmeli ve ağır askeri cinayetlerden sorumlu Baas'ın sivil ve askeri liderlerini ve diğer şahısları saklamamalıdır. Umarız bu sözlerimiz doğru anlaşılacaktır."* (Voloviç, 2006).

Dışişleri Bakanı Colin Powell, 2003 yılının Mayıs ayında Şam'a yaptığı gezi öncesinde şöyle bir açıklamada bulunmuştu: *“Suriye uzun süredir, baskıcı siyasi sistem ve terörü destekleyen bir devlet olarak rahatsızlığa neden olmaktadır. Irak rejiminin düşmesinden sonra bölgede yeni güç dengesi oluşmuştur. Suriye yönetiminin bu gerçeği kabul etmesi ve buna uygun politika izlemesi daha doğru olurdu.”* 2003 yılının Ekim ayında ABD Kongresi “Suriye'nin Sorumluluğuna Dair” bir yasayı onaylayarak bu ülkeye karşı ekonomik yaptırım uyguladı (Siriysko-amerikanskiye otnoşeniya).

Irak'ta Baas rejiminin düşmesi ile Suriye-Irak ilişkileri yeni bir aşamaya geçse de iki ülkeye özgü çatışmalar mevcutluğunu sürdürmekteydi. Resmi Şam, yeni Irak hükümetine genel olarak olumsuz bakışını saklamıyor ve tutumunu şöyle açıklıyordu: “Suriye bu ülkenin yönetimini kabul etme düşüncesinde değildir. Çünkü bu hükümet “işgalci rejimi” tecessüm etmektedir.”(Şennikov).

Suriye aynı zamanda Irak'ın toprak bütünlüğü ve etnik federalleşmesine karşı çıkmakla birlikte, topraklarından kısa bir sürede koalisyon güçlerinin çıkarılmasını talep etmekte ve Iraklıların bu güçlere karşı mücadelesini legal kabul etmekteydi. Şunu da kaydedelim ki, Irak Baas rejiminin birçok temsilcisi Suriye topraklarında yuvalanmış ve Şam onları Irak'ın yeni yönetimine teslim etmeye yanaşmıyordu (Şennikov, 2003). Aynı şekilde silahlı muhalefetin maliyeleşmesi de Suriye topraklarından gerçekleştirilmekteydi. Bu da resmi Bağdat'ın ciddi şekilde rahatsızlığına neden olmaktaydı. Defalarca Bağdat, Şam'ı içişlerine karışmakla ve muhaliflere destek vermekle suçlamaktaydı. Bağdat Şam'ı aynı şekilde topraklarına teröristlerin ve silahlı grupların Suriye üzerinden geçmesi ve ortak sınırların güvenliğinin muhafazası için hiçbir ameli tedbir görmemekle suçluyordu. Özetle savaştan sonra Irak'ta yaşanan olumsuz süreçler fonunda Suriye bu ülkedeki olaylara müdahale etme fırsatı elde etti. Bunu ABD'li yetkililer de defalarca kaydettiler. Hatta 2006 yılında Kongre tarafından kurulmuş “Bayker-Hamilton Komisyonu”, Irak sorununun çözümüne Suriye'nin de katılmasını tavsiye etmişti (The Baker-Hamilton Report, 2006). Beşar Esed buna, “eğer ABD Irak'ta düzenin sağlanmasını istiyorsa, ilk olarak Suriye ile görüşmelidir. Çünkü Suriye bölgede ciddi nüfuza sahiptir” şeklinde cevap vermişti. Böylece Irak-Suriye ilişkileri Bağdat'ta Baas rejimi değiştikten sonra da geleneksel karmaşık ve çatışmacı karakterini, karşılıklı ilişkilere mahsus olumsuz özelliğini muhafaza etmekteydi.

Sonuç

İkili ilişkilerdeki karmaşık sorunlara rağmen, Irak ve Suriye'nin bölgesel çıkarları, normalleşme ihtiyacını dikte etti. Savaş sonrası yıllarda objektif ve subjektif faktörlerin

etkilediği siyasi alandan farklı olarak, iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler daha başarılı bir şekilde gelişmişti. Suriye özel sektörünün tek başına 2005 yılındaki ihracat hacmi yaklaşık 800 milyon doları bulduysa, 2006'da bu rakam, esas olarak petrol ürünleri arzı nedeniyle neredeyse iki katına çıkarak 1.8 milyar dolara ulaştı (Ekonomika İraka v postsaddamovskiy period, 2009). 2005 yılında Bağdat ile Şam arasındaki hava trafiği yeniden başlatıldı. İkili ilişkileri yoğunlaştırmak amacıyla Kasım 2006'da Suriye Dışişleri Bakanı V. Muallem Bağdat'a resmi bir ziyarette bulunmuş ve Cumhurbaşkanı C. Talabani, Başbakan N. al-Maliki ve Dışişleri Bakanı H. Zebari ile görüştü. Taraflar, diplomatik ilişkileri tam olarak yeniden kurmanın yanı sıra ekonomi ve güvenlik alanında ortak bir işbirliği komisyonu oluşturma konusunda anlaştılar. V. Muallem'in ziyareti genel olarak olumlu değerlendirilse de siyasi alanda bir atılıma yol açmamış ve Irak tarafının Şam'dan çözümünü beklediği sorunlar bu aşamada anlayış bulamamıştı. Bunlar, her şeyden önce, Sünni silahlı muhalefete yardım sağlama konusunu içeriyordu. 1980'de kopan diplomatik ilişkiler Aralık 2006'da imzalanan anlaşma uyarınca yeniden tesis edildi. Kasım 2008'de Şam'ı ziyaret eden Irak Dışişleri Bakanı H. Zebari, hükümetinin Şam'daki büyükelçilik düzeyinde diplomatik misyon faaliyetlerine yeniden başlama kararını açıkladı (İrak i Siriya vozobnovlyayut dipotnoçeniya). 28 Ocak 2009'da karşılıklı bir anlaşma temelinde, Irak büyükelçisi yaklaşık 30 yıllık bir aradan sonra Suriye başkentine geldi.

Nisan 2009'da Bağdat'ta, Suriye Başbakanı N. Atari'nin resmi ziyareti sırasında taraflar ticaret, finans, ortak girişimler ve serbest ekonomik bölgelerin oluşturulması alanında bir dizi belge imzaladılar (Ekonomika İraka v postsaddamovskiy period, 2009). Ancak kendi görüşlerine göre, ekonomik ortaklığın ana alanı, petrol sektöründe karşılıklı yarar sağlayan işbirliğinin geliştirilmesi olabilirdi. Görüşmelerin önemli bir sonucu, başbakanların başkanlığında stratejik işbirliğine ilişkin üst düzey bir komisyonun kurulması, aynı zamanda askeri-politik ve ekonomik, diplomasi ve güvenlik alanlarında bağların geliştirilmesi konusunda anlaşmaya varılmasıydı.

Karşılıklı yarar sağlayan kısa işbirliği dönemi uzun sürmedi - 19 Ağustos 2009'da Bağdat'ta bir dizi patlama meydana geldi ve 200'den fazla insan öldü. Irak makamları, Suriye'ye sığınan ve onun emirlerine göre hareket eden yasaklı Baas Partisi'nin eylemcilerini suç işlemekle suçladı. 25 Ağustos 2009'da Irak, Şam'daki büyükelçisini geri çağırdı ve Suriye iktidarından, Irak topraklarında bir dizi terör saldırısı düzenlemekle suçlanan iki Baasçı lideri iade etmesini sert bir şekilde talep etti (Ahmedov, 2009). Buna karşılık, Suriye de Bağdat'taki büyükelçisini geri çağırdı. Irak liderliği, Suriye'nin Bağdat'taki terör saldırılarını organize eden

Baasçı liderleri ve terör faaliyetleri ve silahlı direniş örgütü şüphesiyle diğer kişileri iade etmesini talep etmeye devam etti.

Ağustos 2010'da Bağdat ve Şam arasındaki kriz yerleştirildi ve diplomatik ilişkiler tam olarak restore edildi. Taraflar, ortak stratejik çıkarlarını karşılayan iyi ilişkileri sürdürme ve ayrıca Irak petrolünün Suriye toprakları üzerinden taşınmasına devam etmek de dahil olmak üzere ikili ekonomik ilişkileri geliştirme konusunda anlaştilar (Al-Yasri, 2010). Bu zamana kadar Irak Suriye'nin bölgedeki başlıca ekonomik ortaklarından biri haline gelmişti. İki ülke arasındaki ortak ekonomik alan çerçevesinde entegrasyon, Suriye'nin bu yıllarda ABD ve AB tarafından sertleştirilen yaptırımların sonuçlarıyla başa çıkmasına bir ölçüde yardımcı oldu. Aynı zamanda, Suriye için, Bağdat ile ilişkilerin normalleşmesi, Irak meselelerinde nüfuzunu genişletmeye ve bölgesel bir güç olarak özel bir role sahiblenmesine hizmet etti. Irak'ın amacı, komşu ülkenin yardımıyla iç istikrar ve güvenliği sağlamak, militanların batı sınırından içeri girmesini önlemektir. Genel olarak iki ülkenin çıkarları karşılıklı faydalı ve çeşitli alanları kapsayan işbirliğinin sürdürülmesini zorunlu kılmaktaydı. Şunu da vurgulamak gerekir ki, Suriye'de başlayan iç savaş sadece bölgedeki ilişkiler sisteminin tamamını değil, Irak-Suriye ilişkilerini de kökten etkiledi.

Kaynaklar

Abu Jaber, K. (1966). *The Arab Ba'th Socialist Party. History, Ideology and Organization*. N.Y.

Ahmedov, V. (2002). Sırıysko-irakskie otnoşeniya: evoluciya i perspektivi. *Blijniy Vostok i sovremennost*, 16, s. 14-18.

Ahmedov, V. (2005). *Siriya pri Başare Asade. Reşionalniy opıt modernizacii v usloviyax vneşney nestabilnosti*. Moskova.

Ahmedov, V. (2009). Sırıya v mejdunarodnix otnoşeniyax na Blijnem Vostoke. Nekotorie problemi regionalnoy bezopasnosti. *Blijniy Vostok i sovremennost*, s. 34-41.

Ahundova, N., Bagirova, A. (2000). *Siriya i İrak pod vlastyu Partii Arabskoşo Socialistişeskoşo Vozrojdeniya*, Baku.

Al-Ahزاب as-siyasiya fi Suriya (1956). Dimaşk.

Al-Bayan al-hitami li qımma Şarm aş-Şeyh, 1 mars 2003. Aş-Şark al-Ausat, 02.03.2003.

Al-Cumhuriyya al-İrakiya. Vizarat at-tahtit. İhsaat at-ticara al-hariciya, (1975). Bağdat.

Al-Harakat at-tashihiya min al-mu'tamar al-kaumi fi aşar al-istisnai ila-l-kaumi as-salis aşara. (1976). Nıdal hizb al-baas al-arabi al-iştiraki fi sabil al-vahda va-l-hurriya va-l-iştirakiyya. (C II). Beyrut.

Al-Maktab as-sakafi al-kaumi. (1975). Lamhat min nıdal al-baas. (1947-1974). Bağdat.

Al-Murhic, Basim, Pozicii nekotrix arabskix stran v iraksko-kuveytskom konflikte. (1997). *Arabskie strani Zapadnoy Azii i Severnoy Afriki*, 256-272.

Al-mutamar as-suhufi li-seyyid ar-raisi. (1969). Al-masır as-saura. Bağdat.

Al-Yasri, Muhammed. *Al-İrak va-l-muçtamaa ad-duvali*. (2010). Beyrut.

Arhipov, A. (2004). Siriya: faktori politiko-ekonomičeskix izmeneniy. *Blijniy Vostok i sovremennost*, 18, 8-17.

Arı, T. (1996). *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güc Dendesi. 1978-1996*. Alfa Yayınları.

Ar-Rais yatahaddas li-mandub vikala aş-şark al-ausat. Al-masır as-saura. (1975). Bağdat.

As-Saka, M. (1978). *Al-Kadiya al-kaumiya al-arabiya fi dui al-baas al-arabi*. Al-Kahira.

Az-Zubeydi, L. (1979). *Saura 14 tammuz 1958 fi-l-İrak*. Bağdat.

Bagirova, A. (2003). *Vneşnyaya politika İraka (1968-2003)*, Baku.

Ekonomika İraka v postsaddamovskiy period. (2009). *Blijniy Vostok i sovremennost*, 17, 17-32.

Farah, Ilyas. *Tatavvur al-Idyuluciya al-Arabiya as-Sauriya*, Beyrut 1973.

Fomin, A. (2010). Derjavı Antantı i Blijniy Vostokv 1918-1923 qodax. *Novaya i noveşşaya istoriya*, 4, 77-94.

Gulliam, N. (1999). *Syria and the New World Order*. London.

Hilli, Abdel-Razzak. (1965). *Mucam al-İrak*. Bağdat.

Huseyn, S. (1981). *Al-İrak va-s-siyasa ad-dauliya*. Bağdat.

Husri, S. (1966). *The Day of Maysalün: A Page from the Modern History of the Arabs*. Memoirs. Middle East Institute.

Iraq exports oil to Syria, - BBC News, 22.11.2000.

İrak i Siriya vozobnovlyayut dipotnoçeniya. <https://vz.ru/politics/2006/11/22/58131.html>

Khadduri, M. (1978). *Socialist Iraq. A Study in Iraqi politics since 1968*, Washington.

Kienle, E. (1990). *Ba'th Vs Ba'th: Conflict between Syria and Iraq. 1968-1989*, New-York.

Mirskiy, G. (2008). *İslamizm, transnacionalniy terrorizm i blijnevostoçniye konfliktı*. Moskova.

Mufti, M. (1996). *Sovereign Creation: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq*. New-York.

Muhammad, R. (1963). *Vahda beyna Suriya va Mısr*. Beyrut.

Nidal al-baas fi sabil al-vahda va-l-huriyya va-l-iştirakiyya. (C. I-XI). Beyrut 1963-1976.

Orhan, O. (Ankara 2000). Ortadoğu'nun düşman kardeşleri: Suriye ve Irak, *Avrasya Dosyası*, 6, 3, 180-197.

Respublika İrak v sisteme mejdunarodnix otnoşeniy (80-e qodı XX v. – naçalo XXI v.), Moskova 2002.

Revolutionary Iraq. (1974).1968-1973. Baghdad.

Said, A. (1964). *As-Saura al-arabiyya al-kabir*. Beyrut.

Siriysko-amerikanskiye otnoşeniya. Xronologiya. <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/673095>

Şen, A. (2001). Su Sorunu Ekseninde Suriye-Irak-Türkiye İlişkileri, *Stratejik Analiz*, (C. I). 88-92.

Şennikov, V. (2003). Mesto Sirii v arabskom mire posle padeniya rejima Saddama Huseyna. *Blijniy Vostok i sovremennost*. 229-233.

Şennikov, V. O situacii v Sirii. <http://www.iimes.ru/rus/stat/2004/27-05-04.htm>

The Baker-Hamilton Report. <http://reut-institute.org/en/Publication.aspx?PublicationId=1346>

The Political Report adapted by the 8-th Regional Congress of the Arab Ba'th Socialist Party – Iraq (1974). Baghdad.

The Political Report of the 9-th Congress of the Arab Ba'th Party in Iraq. (1983). Baghdad

Vasiqa sadıra an hizb al-baas li-l-qiyada al-amm h aula al-mouqifi min al-baas al-iraki, 1973. *Al-Basaik al-arabiyya*. Beyrut 1973.

Voloviç, A. (2006).Oslojneniye siriysko-amerikanskix oslojneniy v kontekste irakskoqo krizisa. *Blojniy Vostok i sovremennost*.